

УДК 316.485

Чернишова Таїсія

ТРАНСКУЛЬТУРНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК НОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ УНІФІКАЦІЇ ТА ВІДМІННОСТЕЙ

У статті подається теоретичне осмислення транскультурної моделі розвитку сучасної культури в умовах глобалізації. З'ясовуються недоліки концепцій мультикультуралізму та культурного глобалізму у вирішенні проблеми співвідношення глобальних та локальних елементів у культурі. Стверджується перспективність транскulturації і зокрема породжуваної нею нової форми культурної ідентичності.

Ключові слова: глобалізація, мультикультуралізм, транскультура, плюралізм, універсальність, діалог.

Chernyshova T. The transcultural model of modern culture's development in conditions of globalization as a new comprehension of problem of correlation between unitization and differences

The article is an attempt of theoretical comprehension of transcultural model of development of modern culture in the conditions of globalization. The lacks of conceptions of multiculturalism and cultural globalism turn out in the decision of problem of correlation between global and local elements in a culture. Perspective of transculturation becomes firmly established and, in particular, the new form of cultural identity generated by her.

Keywords: globalization, multiculturalism, transculture, pluralism, universality, dialogue.

Чернишова Т. Транскультурная модель развития современной культуры в условиях глобализации как новое осмысление проблемы соотношения унификации и отличий

Статья представляет собой попытку теоретического осмысления транскультурной модели развития современ-

ной культури в умовах глобалізації. Виясняються недостатки концепцій мультикультуралізму та культурного глобалізму в розв'язанні проблеми соотношення глобальних і локальних елементів в культурі. Утверджується перспективність транскulturації і, в частині, породжаємою нею новою формою культурної ідентичності.

Ключеві слова: *глобалізація, мультикультуралізм, транскulturація, плюралізм, універсальність, діалог.*

Однією із основних проблем, актуалізованих глобалізацією, є проблема культурного різноманіття та відмінностей. В її осмисленні та спробах розв'язання останнім часом намітилася тенденція до народження нової світоглядної – транскulturальної – парадигми. Власне як соціальна реальність, як процес взаємопроникнення та взаємовпливу культур, що активізувався в добу глобалізації через розвиток комунікаційних технологій, посилення взаємопроникності культур та масових міграцій, транскulturація є беззаперечною і не підлягає сумніву ані прихильників монокультур, ані їхніх опонентів. Але концептуалізація цього феномена як «нової епістемі глобального світогляду» (за М. Глостановою) ще триває і здійснюється сьогодні, на жаль, переважно закордонними вченими.

Так, формування дискурсу транснаціонального культурного простору розробляється у працях А. Аппадурі, Дж. Кліффорда, Р. Робертсона, Дж. Фрідмана, Н. Висоцької, М. Епштейна, А. Колеснікова, І. Мальковської, М. Глостанової, Г. Широкова та ін. Феномен транскulturації та епістемологічної креолізації осмислюється у працях філософів світової периферії, теоретиків «пограниччя», пов'язаних із латиноамериканською культурою та карибськими (вест-індськими) дослідженнями: Г. Ансальдуа, Х. Баби, Е. Дусселя, А. Катібі, Д. Чакрабарті та ін. [5]. Перспективним в осмисленні зміни характеру комунікації внаслідок транскulturації як соціальної реальності і як типу мислення є комунікативні діалогічні моделі Ю. Лотмана та М. Бахтіна. А фундаментальні теоретичні праці С. Аверінцева, Г. Гачева, А. Гуревича, Вяч. Іванова, Д. Ліхачова, О. Лосева сприяють розширенню фронтів культурного поля за межами домінуючої культури та започаткуванню теоретичної бази транскulturури.

Потрібно зауважити, що, осмислюючи нові тенденції культурної глобалізації, дослідники оперують термінами «транскulturу-

ри» (як М. Епштейн) та «транскультурації» (як М. Тлостанова), надаючи їм, у принципі, однакового тлумачення. Уникаючи термінологічної плутанини, вважаємо за потрібне використовувати поняття транскультурації для позначення динамічного процесу сучасного культурного діалогу (а точніше, полілогу), а терміном «транскультура» визначати результат цього процесу, а саме – «нове символічне середовище мешкання людського роду» [8, с. 634].

Рефлексія транскультурного підходу до вирішення проблеми культурного різноманіття та розвитку неможлива без з'ясування детермінізму як «глобальнокультурного», так і «мультикультурного» підходів. Отже, логіка нашого дослідження зумовлена виявленням неспроможності теорій уніфікації культури та культурного плюралізму в постмодерній інтерпретації, а отже – визнанням за транскультурною моделлю осмислення культурної взаємодії пріоритетного значення в умовах глобалізації. Метою цієї розвідки є спроба теоретичної рефлексії цієї моделі, зокрема створюваної нею нової форми культурної ідентичності.

У сучасному глобальному світі, який тримається на розвитку багатонаціональних ринків, корпорацій, надскладних систем комунікацій, сучасних медіа-технологій тощо, триває невпинний процес інтеграції одиничного, самобутнього в загальний інформаційний, соціальний, політичний контекст «глобального села». Маршалл Маклюен, якому належить це визначення, припускав, що радикальні технологічні зрушення (а саме стрімка медіалізація суспільства, що створює можливість для циркуляції образів понад національно-державними кордонами) мають спричинитися в майбутньому до культурної єдності світу [2]. Справді, можливість створення глобальної культури як глобального інформаційного фонду, універсального символічного способу освоєння світу активно (і доволі неоднозначно) осмислюється сучасною гуманітаристикою.

Прихильники культурного глобалізму ще з 80-х років минулого століття почали розвивати думки про те, що через посередництво сучасних медіасфер відбувається поширення уніфікованих культурних продуктів, смислів, ідей, подібно до поширення уніфікованих товарів та стандартів споживання мережами супермаркетів та макдональдсів. Ішлося про втілення прогресивних маркетингових технологій (наприклад, технологій фаст-фуд бізнесу) у сферу культури, про формування культур-індустрії – масового

культурного виробництва, орієнтованого на максимально широкий культурний рівень (концепції макдональдизації Дж. Рітцера, МакСвіту Б. Барбера тощо). Звичайно ж, із виникненням культур-індустрії і самого процесу виробництва культурних продуктів, і способи їхнього доставляння споживачеві стандартизуються, що спричиняється до уніфікації знаково-символічного простору, стереотипізації поведінки людей і врешті-решт – гомогенізації культури. А оскільки більшість транснаціональних корпорацій, що діють у сфері культур-індустрії, мають американську «прописку», то гомогенізацію тут слід прочитувати як «американізацію». У межах концепцій «макдональдизації» і сама культурна ідентичність, як зауважує Д. Шевчук, «представляється як продукт певної глобальної технології, яка має відповідати вимогам сучасності, що визначаються тими ж технологіями. З'являється бажання вибудувати ідентичність на основі принципів, що пропонує макдональдизований світ. Іншими словами, формується уявлення, що культурна ідентичність має бути ефективною, передбачуваною, обраховувальною та контрольованою» [6, с. 10].

Подібний гіперраціоналізований підхід до розуміння суті глобальної культури, безумовно, є оновленою версією модерного проекту «євро-атлантичного глобального задуму», в якому сучасні дослідники вбачають геноцид «іншого»: неєвропейських мов, історій, систем знання, культур та релігій. Так, відома російська дослідниця проблем епістемологічного й культурного вимірів модерності та глобалізації Мадіна Тлостанова зазначає, що «поняття модерності, починаючи з доби Просвітництва, стало автоматично позначати Захід, Історію, Державу, Раціональність, а колоніальний світ поза межами Європи, що він випав з модерності, – пов'язуватися із традицією, ритуалом, міфом, общиною, емоціями, вигнаними до сфери того, про що розповідається, отже. позбавленого суб'єктності» [5, с. 38]. Дослідниця зазначає, що євроатлантична цивілізація цілеспрямовано вела світову систему, яка формувалася, до того стану, який тепер прийнято називати глобалізацією. Експансія християнства, цивілізаторські та «розвивальні» дискурси тут змінюються експансією західної моделі ринку, а отже й породжуваних нею культурних та епістемологічних механізмів на решту світу. Таким чином, автори концепцій макдональдизації або «глобального культурного супермаркету» (Г. Меттюз), у яких світ культури зводиться до єдиного товарного

світу, свідомо чи несвідомо артикулюють позицію культурного імперіалізму – всесвітньої культурної експансії Заходу.

Зараз цілком очевидно, що створення, а крім того, подальша реалізація подібних «глобальних» задумів приречена на невдачу. Європоцентризм чи панамериканізм, а отже, трансляція «універсальних» цінностей Заходу на весь світ зазнають сьогодні активного опору не лише «незахідного» світу – чужого «іншого» (яким він був у дискурсивних практиках Модерну), але й свого «іншого» – субкультурних нонконформістських співтовариств, так званих «співтовариств ідентичностей» (на кшталт екологізму, фемінізму, пацифізму, анархізму, міжнародного правозахисного руху тощо), які утворюються в межах самої Західної культури. Уявлення про Захід і Схід як дві гомогенізовані сутності, приречені на протистояння, сьогодні виявляє всю свою хибність та нежиттєздатність. Внаслідок транснаціональних рухів значних мас людей сучасні західні суспільства дедалі більше набувають полікультурного характеру як симбіозу традицій, вірувань, світоглядних систем, форм життєвого досвіду, що перетинаються та співіснують. Щобільше, «незахідне суспільство» останнім часом активно формує на Заході полікультурний простір на власний манер. Так, російська дослідниця І. Мальковська зазначає: «Уявити собі арабо-мусульманський світ як деяке «інобуття», або іншу реальність, яка виходить за межі або знаходиться по той бік сучасних глобальних проблем, практично неможливо. Схід дивиться на Захід вже не збоку, а зсередини самого Заходу, в якому «прецедент» плюралізму став справою його рук» [3, с. 12].

У межах полікультурності конкретних суспільств, а також і гетерогенності світу взагалі основним символом сучасності визнаються відмінності, без урахування яких неможливо є майбутня загальнолюдська культура. «Культурна модель глобалізації, – зазначає І. П. Штефан, – це створення такої цілісності, яка б увібрала в себе самобутні національні, етнічні, конфесійні та інші особливості локальних культур» [7, с. 223]. Подібна увага до одиничності, неповторності, унікальності кожної культури (навіть нечисленної або історично пригніченої) є надбанням постмодерністської світоглядної парадигми, непересічною заслугою якої є подолання оксиденталізму та визнання рівноправної присутності всіх культур та традицій, незалежно від їхнього ціннісного змісту. Деякі вітчизняні дослідники вважають, що

«процес глобалізації культури є у своїй основі постмодерним» [4, с. 42], оскільки він атрибутується плуральністю – еклетичним поєднанням різноманітних наративів, у тому числі локальних, які не обов'язково є носіями універсальних цінностей. Але у визнанні постмодернізмом «гетероморфної природи» сучасного світу криється небезпека плуралістичного релятивізму, який провокує ідею місцевих консенсусів, недоторканих, непроникних, несумірних з мовою інших дискурсів та цінностями інших консенсусів.

Зараз вже очевидно, що проблематика мультикультуралізму, яку активно артикулювали та втілювали в політичній практиці постмодерного світу як спробу осмислити, оцінити та запропонувати певні моделі взаємодії на основі глобального культурного різноманіття, не виправдала свого революційного та визвольного пафосу. Мультикультуралізм виявився лише зовнішньо спрямованим на руйнацію звичної моделі взаємодії панівної західної культури та підкорених маргінальних, «інших» культур. Здебільшого цей феномен, який формується навколо дискурсу нескінченного різноманіття, можна вважати безпосереднім наслідком та одним із інструментів глобалізації, активно використовуваним панівною культурою та легко до неї адаптованим. Яскравим підтвердженням цієї тези є приклад мультикультуральної політики США як найбільш репрезентативного сучасного полікультурного суспільства.

У розвитку ставлення американського суспільства до проблеми культурного різноманіття та відмінностей було кілька фаз – від виключення, загрози, конфронтації до власне прийняття. Останніми десятиліттями, намагаючись пластично реагувати на зміни соціокультурної ситуації, викликані зростаючим культурним різноманіттям, США здійснюють мультикультурну політику під гаслом «інтеграція без асиміляції». Але декларація безумовного визнання відмінностей, гетерогенності, плуральності соціокультурного буття, прав та свобод громадянина, діалогу культур на практиці обертається витонченою стереотипізацією етнонаціональних меншин. Активне визнання вільних прав «іншого», акцентування на його відмінності призводять до його консервації у разі і назавжди заданих етнічних, культурних та мовних комірках, що перешкоджає успішній міжкультурній комунікації, яка, здавалося б, всіляко пропагується. Щобільше, існує багато комер-

ціоналізованих форм мультикультуралізму – так званий «мультикультуралізм бутика» [5, с. 103], який перетворює будь-яку маргінальність на товар для споживання. Так званий «американський латино-риниок» – це багатомільярдна індустрія, заснована на ефективному продажу артефактів латиноамериканської культури, а також товарів, розрахованих саме на латино-споживача. М. Глостанова влучно зазначає, що ідеал різноманіття поглизував із самого різноманіття – «інше» виявилось модним, але для того, щоб бути справді прийнятним до мейнстриму, воно має бути не просто формально легітимованим, як це й відбулося у США, але зручно запакованим, придатним для споживання середньостатистичним споживачем. Воно має бути передбачуваним та небезпечним» [5, с. 102]. Відмінність перетворилася на політично регульоване, кероване явище, яке врешті-решт звелось до уніфікації та стало ще одним, гарно упакованим товаром в «глобальному супермаркеті».

Таким чином, локальні дискурси знову виявилися паралізованими власною фрагментарністю, тож назріла нагальна потреба їхньої нової консолідації. Спробою визначити хоча б якісь можливості взаєморозуміння та солідарності в картатому гетерогенному світі, що вони призвели б до конструктивного діалогу, стає транскультурна парадигма. Свого найбільшого обґрунтування вона набула у працях американського культуролога російського походження Михайла Епштейна. Починаючи з 90-х років минулого століття дослідник концептуалізував феномен транскультури у своїх статтях, а наприкінці ХХ століття у Нью-Йорку у співавторстві з Елен Беррі з'явилася його книга «Транскультурні експерименти: російська та американська моделі творчої комунікації». Власне неперевершеною ілюстрацією до теоретичної моделі Епштейна слугує його особиста та творча біографія. Вона доводить, що будь-яка культура здатна зростати та збагачуватись працею «громадян світу», які люблять та цінують її.

Транскультурна модель по-новому осмислює як модерний універсалізм, так і постмодерну плюральність, проголошуючи нову універсальність – так звану «плюриверсальність» як динамічну та рівноправну взаємодію різних культурних моделей світу. Якщо плюралізм постмодерністського гатунку вимагав визнання множинності консенсусів, «універсуму відмінностей», то нова універсальність передбачає здатність будь-якої культури

увібрати в себе цінності інших культур та консенсусів, а головне – цінність згоди на розбіжності. Універсальне в подібному вимірі – це спосіб трансгресії кожної культури, причому найвищою цінністю є самотрансгресія, усвідомлення обмеженості цієї культури, яке походить від неї самої. На думку М. Епштейна, «саме сукупність цих трансгресій, що виходять за межі наявних культур, і утворює... простір транскультури...» [8, с. 650].

Транскультура проголошує свободу від власної культури і набувається на виході із неї та на перехресті з чужими. Латинський префікс «транс-» означає «над», «понад», «через», «по той бік». Отже, в осмисленні транскультурації важливим має бути розуміння особливого стану «потоїбічності» – не там і не тут, або і там, і тут залежно від точки зору. М. Епштейн метафорично визначає транскультуру як радісне позбавлення власної культурної ідентифікації, незалежність від здавалося б наперед заданого культурного визначення. Транскультура передбачає можливість вільного перетину кордонів (від суто географічних – до мовних і дискурсивних), а отже, й вільне розсіювання символічних значень у полі інших культур, дифузю вихідних культурних ідентичностей: «місце твердої культурної ідентичності посідають не просто гібридні утворення («афроамериканець» або «турецький емігрант в Німеччині»), але набір потенційних культурних ознак, універсальна символічна палітра, із якої будь-який індивід може вільно вибирати та змішувати фарби, перетворюючи їх на автопортрет» [8, с. 634]. Можна лише собі уявити, який вийде автопортрет, скажімо, у психічно хворого «індивіда»...

Звичайно ж, надмірна пафосність у деяких місцях перетворює теоретичні конструкції Епштейна на суто публіцистичні гасла. Складно уявити собі практичну реалізацію цієї дифузії культур, їхнє злиття в універсальну систему знаків, «в якій представлені як незлічені варіанти всі наявні культури та можливості ще не реалізованих культур» [8, с. 625]. Тут більш слушним є погляд М. Глостанової, яка вважає, що «транскультурація ґрунтується на культурному полілозі, в якому, проте, не повинно відбуватися повного синтезу, злиття, повного культурного перекладу, де культури зустрічаються, взаємодіють, але не зливаються, зберігаючи своє право на «непрозорість» [5, с. 153]. У цьому випадку дослідниця апелює до діалогічної концепції Михайла Бахтіна, сутність якої полягає в тому, що визнання рівних прав «я» та «іншого» в діало-

гічних стосунках впливає саме із радикальної їхньої відмінності; рівноправ'я в ситуації діалогу не передбачає ототожнення себе з «іншим»: саме тому, що «інший» відрізняється від мене та принципово неусувний із соціального буття, необхідно визнати рівні права «я» та «іншого» стосовно істини, визнати його точку зору як таку, що суттєво доповнює власну [1].

По суті, ситуація суб'єкта в транскультурній моделі розвитку культури є екзистенційною: це людина, позбавлена коріння, культурний мігрант, кочівник, «новий Агасфер» (М. Тлостанова), який відчуває «буття-на-границі», у «проміжку» між своєю культурною вкоріненістю (зі стабільною онтологією) та новою «безмісцевістю». Але при цьому усвідомлення себе новим мешканцем «космополісу» не знищує відчуття належності до певного культурного простору, через який багато в чому продовжує відбуватися процес самоідентифікації, доповнюваний і збагачуваний тепер певними характеристиками «іншого». Транскультурна модель закликає не просто побачити «іншого» та зрозуміти, що він не рівний у правах, але намагається повернути йому його права, почути його, сформулювати альтернативний світ, у якому існує безліч культурних світів. Але ж зовсім не для того, щоб нескінченно міняти маски (створювати нові «автопортрети») і мандрувати світом у пошуках дедалі нових культурних трансмутацій. Транскультурація дає можливість різним культурам ніби побачити себе ззовні, примножуючи досвід власної самоідентифікації багаторазовими (нескінченними!) поглядами-роздивляннями себе в дзеркалах інших культур. М. Бахтін всіляко підкреслював сутнісну протилежність переживання своєї суб'єктивності («я-для-себе») й суб'єктивності іншого («інший-для-мене»). Крім того, «інший» має можливість здійснювати функції, принципово недоступні «я» – саме «інший», його погляд (оцінка, думка) «ззовні» додає моєму «я» об'єктивності, доповнює особистість «до цілого». Себе самого «я» може безпосередньо спостерігати лише «зсередини», «ззовні» ж себе можливо побачити лише опосередковано – очима «іншого». Так само і міжкультурна комунікація в аспекті транскультурації передбачає взаємодію та переплетіння безлічі голосів, дискурсів, локалів, кожен із яких займає у культурному полілозі рівноправну позицію і, з одного боку, отримує можливість для повноцінного буття, для самопідтвердження та саморозвитку, а з іншого – сам стає «іншим» для «співрозмовника», умовою його буття та розвитку.

Отже, підсумовуючи вищенаведені міркування, варто зазначити, що найбільш перспективною моделлю розвитку культури в умовах глобалізації є транскультурна модель, в якій підлягає тотальному переосмисленню трактування різноманітності та розвитку, ставлення до «іншого» та способи комунікації із ним. Подібна модель шукає шляхи консолідації різноманітних «інших» в добу, коли дискредитованими є колишні дискурсивні практики модерності та постмодернізму. Транскультурація стає процесом створення нової універсальності – «плюриверсальності», яка передбачає полілог рівноправних локальних культур, кожна з яких усвідомлює свою обмеженість і потребу в «іншому» як умову для повноцінного буття та розвитку. Транскультурація не передбачає повного зливання, синтезу локальних культур: їхнє взаємозбагачення потрібно розглядати як принципово незавершений проект, як процес, в якому не може відбутися остаточний синтез, але все ґрунтується на продукуванні дедалі більшого різноманіття комбінацій.

Література:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / М. Маклюэн ; пер. с англ. В. Николаева. – М. ; Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
3. Мальковская И. А. Глобализация и транскультурный вызов западного мира / И. А. Мальковская // Социологические исследования. – 2005. – № 12. – С. 3–13.
4. Танчер В. В. Глобальна культура в ракурсі сучасної соціології / В. В. Танчер, І. П. Шевель // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2011. – Вип. 5. – С. 39–46.
5. Тлостанова М. В. От философии мультикультурализма к философии транскультурации / М. В. Тлостанова. – М. : РУДН, 2008. – 251 с.
6. Шевчук Д. Культурна ідентичність та глобалізація / Д. Шевчук // Наукові записки. Серія «Культурологія». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 5. – С. 4–16.
7. Штефан І. П. Глобальна культура як предмет наукового аналізу / І. П. Штефан // Питання культурології: збірник наукових праць. – К. : Видавничий центр КНУКіМ, 2009. – Вип. 25. – С. 221–227.
8. Эпштейн М. Знак пробела: О будущем гуманитарных наук / М. Эпштейн. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 864 с.